



המחלקה לחינוך
אוניברסיטת בן-גוריון בנגב



This project is funded by the European Union.

מדריך הוראה לחג הפסח והמימונה ולסיפור "תה מתוק עם נענע"

כתבה: רחל הרציון

מבוא: מדוע להתמקד במימונה?

חג המימונה, שנחוג ביום שאחרי פסח, באסרו-חג (היום שאחרי שלושת הרגלים), הוא מועד-קטן שמרבים בו בשמחה. במרוקו עושים באסרו-חג זיארות (ביקורי משפחות ידידותיים), ובארץ המאמינים נוהגים להשתטח על קברי צדיקים ונביאים. המימונה היתה חג משפחתי וקהילתי, שצוין על ידי היהודים במדינות צפון אפריקה ונחוג יחד עם שכניהם המוסלמים. בחרנו להביא את סיפור המימונה בשל גלגוליו המעניינים וערכיו המשמעותיים, ובעיקר מכיוון שהוא מסמן הקשר תרבותי משותף למוסלמים וליהודים.

עם עלייתם לארץ המשיכו יהודי צפון אפריקה לקיים את מסורת החג בבתיהם. במהלך השנים התרחב החג, שנחגג בתחילה בד' אמות, והחל מקבץ לתוכו גם את בני העדות האחרות, שבאו לבקר ולברך את המשפחות החוגגות, בשל יחסי שכנות, נישואין וקשרים אחרים בין העדות, או בשל הסקרנות של אנשים מעדות אחרות, בעקבות הפרסום באמצעי התקשורת.

יום המימונה יצא מתוך כותלי הבתים, נחוג בגנים ובפארקים ובמפגשי משפחות לארוחות בחיק הטבע, ומתקשר גם לתחילת האביב ולתופעת המחזוריות בטבע, בדיוק כפי שהיה בצפון אפריקה. בזכות העצמתו והרחבתו הוא הפך גם לאירוע ציבורי, שמשתתפים בו אנשים ללא קשר עדתי ואף משך אליו פוליטיקאים רבים, וקיבל הכרה כיום בחירה בשוק העבודה. אולם למרות פרסומו וההכרה שקיבל, כיום מוכרים בעיקר המרכיבים החיצוניים של ערב המימונה ויום המימונה עצמו, ללא ידע והבנה של משמעויות החג והקשר שלו לחג הפסח.

מעקב אחרי חקר תופעת המימונה מעלה פרשנויות ורבדים משמעותיים להבנת החג, שורשיו, תולדותיו, השינויים שחלו במעברו לישראל ומשמעותו בימינו. "חקר תולדות החג נתקל בקושי משום שמקורותיו נעטפו ברבדים של פרשנויות שונות, בשל המאמצים להשכיח את שורשיו הפגאניים ואת הקשר למנהגי הגויים, או שהחג נדחק לשוליים של השיח הישראלי בשנים הראשונות לקום המדינה, בשל סיבות המתקשרות להתערות יהדות צפון אפריקה בישראל" (דב נוי, 1986).

למרות זאת ישנם פולקלוריסטים שחקרו את החג כדי להתחקות אחר שורשי המימונה ומקורותיה ובחרו לנתח את מרכיביו: שם החג, ברכות ושירים הקשורים לחג, מרכיבי השולחן הערוך בערב החג, ההליכה למקור מים ביום החג ועוד.

---< קראו כאן עוד על משמעות החג ומנהגיו

המימונה מתקשרת לחגים נוספים שנחוגו בעדות שונות בגולה ושכיום נחגגים בישראל, כמו לדוגמה חג הסיגד האתיופי, חג הסהרנה הכורדי שנחוג בסוכות ועוד.

הסיפור "תה מתוק עם ונענע" חושף פרשנויות והסברים למשמעות החג, שניתן להרחיב ולהעמיק באמצעות מידע ממקורות נוספים (ראו בפרק "הסיפור המוער במידע"), אבל הערך המוסף הוא בהינתן סיפור העשוי לעורר סקרנות ועניין של נערים/ות בימינו מדתות, עדות ותרבויות שונות.

אחת מנקודות החיבור לנערים/ות צעירים/ות היא בזכות הדמות המספרת: צעירה, דור חמישי לשושלת של דמויות מרכזיות מהדורות הקודמים במשפחה, שעדיין מקשיבה לסבתה המספרת את סיפור ההורים, הסבתא והסבא שלה. נקודת חיבור נוספת היא שלמרות המרחק של העלילה בזמן ובמקום ההתרחשות, הדמויות בסיפור עוסקות בשאלות אנושיות שעשויות לעניין גם צעירים/ות בימינו: זיכרון וגעגוע של בני משפחה לבית שעזבו ולהוויית חיי ילדות רחוקה, עלבון וקושי לבקש סליחה ולהתפייס בכל גיל, היחס לאמונות שניתבו את הוויית החיים בעבר והיחס למאמינים בהם גם בהווה (חלופה למסר של בושה בהורים/סבים שאמונותיכם נתפסות כאמונות טפלות ודעות קדומות) והנכונות להקשיב לסיפורים של סבים וסבתות, סיפורים שיש בהם קסם של ריחוק בזמן ובמקום, ועדיין הם מלאים חוכמת חיים.

תוך כדי קריאת הסיפור או בעקבותיו, חשוב לפתוח חלונות מידע גם ללומדים/ות, כדי להרחיב ולהעמיק את ההבנה למתרחש בסיפור.



הסיפור "תה מתוק עם נענע" מוער באמצעות מידע

תה מתוק עם נענע

"היה לנו טקס קבוע: היא היתה מכינה לעצמה תה עם נענע"

התה המתוק עם נענע במרוקו הפך ממשקה מקובל לאורח חיים. כל אירוע, מפגש חברתי או משא ומתן נפתחים בטקס שתיית תה מתוק, ריחני ומתובל. בקיץ היה זה תה עם נענע ובחורף תה עם שיטה. התה היה מוגש לאורחים בכלים המתאימים: הכוסות המיועדות לתה, הבראד (הקומקום), הסנייה (המגש), הדגאנה (פטיש זעיר) לשבירת גושי הסוכר והכלים להגשת העוגות. מאפיין נוסף של הטקס היה אופן מזיגת התה. המארכת מגביה בהדרגה את הבראד מעל הכוסות ולא מאבדת אפילו טיפה. מזיגת התה לכוסות המרהיבים מגובה, תוך כדי הרמת הקומקום, מזיגת התה הקולנית ויצירת הבועות בכוס מפזרים את ניחוח הנענע או השיטה החלוטות בתה ומעידים על איכותו. המתיקות נותנת אנרגיה מיידית אחרי ארוחה כבדה, והקולות המושמעים אגב לגימת התה נועדו להביע את הנאתו של הלוגם ונחשבו למנומסים. טקס התה היה גם סימן לעושרם ומעמדם של המארחים: בבתי העשירים היו כוסות בדולח וזכוכיות מעוטרות בזהב, ובבתים של מעוטי היכולת כלי זכוכית ו/או כלי נחושת פשוטים.

טקס שתיית התה מצוי בתרבויות שונות וכולל את מנהגי ההגשה, דרך השתייה, צורת הישיבה, הכלים המיוחדים, שפת הטקס וכללי מותר ואסור במהלכו. על הטקסים ניתן ללמוד גם מתוך מיתוסים, שירים וסיפורי עם, המעידים על חשיבותו. טקס התה פותח את סיפור המסגרת ב"תה מתוק עם נענע" ומסיימו, ובכך מעניק לסיפור עצמו נופך טקסי (ראו להלן: מדוע נקרא הסיפור "תה מתוק עם נענע"?).

שביעי של פסח, ערב חג המימונה "כמו בכל שביעי של פסח, גם השנה הלכנו לבקר את סבתא יקוט"

המימונה, שנחגגה אצל יהודי צפון אפריקה ונמשכה למחרת באסרו-חג, מתחילה במוצאי היום השביעי של פסח. על פי המסורת, ביום השביעי עברו בני ישראל את ים סוף, ניצלו מידי המצרים שרדפו אחריהם ונחצו את הגבול מחיי עבדות במצרים לחיי חירות, שההכשרה אליהם והמבחן בהם החלו במדבר.

ביום הזה, יום מעבר ים סוף, קוראים בבית הכנסת את "שירת הים" (שמות ט"ו) ומקיימים מנהגים הקשורים למים: שופכים מים על רצפת בית הכנסת ועוברים מעליהם, מעמידים גיגית מים ועוברים מעליה, ממחזים את מעבר ים סוף ועוד.

משמעות היום השביעי של פסח התחברה גם ליום המימונה עצמו והפכה למנהג של יציאה למקור מים בשעות הבוקר וטבילת הרגליים. המנהג נקרא גם "בו הָרַאס", כאשר בזמן הטבילה מפנים את הגב למקור המים, ממלאים את הידיים במים ומתיזים אותם לאחור, או זורקים חלוקי אבנים מאחורי הגב ואומרים: "סיר אָ בו הָרַאס, סיר אָ דאר, סיר אָ לְעֵלָאיל" שניתן לתרגמו: "לך בן הראס, לכו המזיקים", סמל לשבירה והרחקה של המזיקים, החטאים והכאבים.

פעולה טקסית כזו של התנקות מהחטאים והתחלה חדשה, תוך שימוש במים, מתקיימת בכל העדות בנוסחים שונים. בראש השנה היא נקראת "תשליך", בשבועות "שפיכת מים זה על זה", וובסוכות בנסך המים בבית המקדש. בדת הנוצרית מתקיים מנהג זה במהלך הטבילה של תינוק שנולד ובאירועים חשובים אחרים. טקסים כאלה התקיימו בתרבויות קדומות וניתן למוצאם עד ימינו בתרבויות שונות שיש בהן חגי מים של היטהרות והרחקת עין הרע על ידי הטבעתם או שטיפתם. המימונה היא גם חג שבו מזמינים את המזל לבוא ולשהות במשפחה ובבית, ולכבוד הגבירה מימונה, אלת המזל, עורכים את שולחן המימונה.

שולחן המימונה

"אז היתה שולחת אותנו לשדה... כדי שנקטוף פרחים לקשט את שולחן המימונה"

"השולחן כבר היה ערוך. ליד דברי המתיקה והריבות הניחה סבתא חלב וחמאה..."



כדי להבין את משמעויות החג ניתן

גם לבחון את השולחן בערב החג, הערוך במרכיבים המהווים סמלים של מזל, שפע וברכה. הם אינם סעודת חג רגילה וגם אין יושבים סביב השולחן לארוחה: האורחים נכנסים לבית הפתוח, טועמים, מברכים וממשיכים לבית אחר. מרכיבי השולחן כוללים דברי מתיקה, חלב ומוצריו, קמח לבן, בצק שמרים, שמן זית, דבש, גוש סוכר ושיבולי חיטה ושעורה. השולחן מקושט בפרחים, שיבולים וירק מהשדה. כל מרכיבי השולחן מכוונים לאמונה העממית בארצות רבות המתקשרת למזל, שיביא לבית ולדייריו שפע ואושר, ובעיקר מסמנים את תחילת האביב והפריחה.

על פי השערות מבוססות מחקר, השולחן נערך למען הגבירה מימונה, והדבר מתבטא בשם החג ובשיר שנוהגים לשיר לאורך החג: "אָה לאלה מימונה/ אה מְבַרְכָה מסעודה", שתרגומה: "הו מימונה הגבירה / הו מבורכת בת מזל". הפנייה לגברת מימונה באמצעות שולחן החג אמורה לשכנע אותה להרעיף מזל, המתבטא בשפע **התקרובות המוצגות על השולחן**.

יגאל בן נון, שחקר את מקורות המימונה, מתייחס לחוסר הנוחות שעוררו מקורותיה של המימונה בשל החשש שתוגדר כחגיגה פגאנית. בן נון טוען שלמרות המקורות הפגאניים, המימונה היא חג יהודי, שנחוג אצל היהודים, והמעבר לישראל הוסיף לה משמעויות, והיום היא חג יהודי-ישראלי. לדעתו, כוחה של המימונה בהיותה סמל לאחוה ולשכנות טובה בין היהודים למוסלמים. בשבעת ימי הפסח היהודים לא יכלו להחזיק בבתיהם חמץ, והמוסלמים שהיהודים מכרו להם את החמץ לפני החג סיפקו במוצאי החג קמח, שמרים ושיבולי חיטה, כפי שמוזכר גם בסיפור.

במהלך הדורות נוספה ההתייחסות למימונה כחגם של הצעירים והאוהבים הנפגשים במעבר מבית לבית כדי לטעום ולברך. פעמים פגישות אלה הופכות לשידוך או למפגש, כביכול אקראי, המוביל לזוגיות ובניית עוד משפחה ובית.



לוד

"מעבר לגדר הסברסים עברה אישה ערבייה שאספה זרדים..."

לוד היא עיר במרכז הארץ, דרומית-מזרחית לתל אביב-יפו, ואחת הערים העתיקות בארץ ובעולם. ממצאים ארכיאולוגיים מלמדים שהיא קיימת כבר כ-6,000 שנה, כלומר התקיימה כבר בתקופת האבן החדשה ובתקופות הברונזה והברזל, שהן תקופות פרהיסטוריות. לוד היתה אחת הערים הגדולות בתקופת שלטון היוונים ונכבשה על ידי החשמונאים בתקופת הרומאים. מאז שיבת גלות בבל לוד **עיר מעורבת של יהודים מוסלמים ונוצרים**.



לוד נשארה עיר מעורבת, שחיים בה יהודים מעדות רבות ומעליות בתקופות שונות, מוסלמים ונוצרים, והיא עיר מורכבת המעוררת פעמים געגוע או ציפייה לאפשרות של חיים משותפים של יהודים וערבים כמו שהיו במרוקו בתקופות שונות.

בסיפור שומעים הדהוד לשורה מתוך **שיר של ארז ביטון "בלדה על עיר בשקיעה"**, המתקשר לרגע שבו סבתא יקוט "יצאה אל המרפסת והביטה על השמים המאדימים במערב – בכיוון המגרב – ארץ הולדתה. יש כאן התייחסות לאשה הערבייה, לצבר שמסמן את החיים שנהרסו, את גירוש הערבים מלוד ואת חיסול האפשרות של חיים משותפים של יהודים וערבים כמו שהיו במרוקו, וכל זה בהבזק של מבט וזיכרון על הערבייה "שנעלמה בכיוון הפרדסים ומסילת הרכבת של לוד", שאיתה התרחקה התקווה או נעלמה.

המלאח

"ר' יוסף חביב שתמונתו תלויה אצלה על הקיר. הוא נראה שם מהלך באחת מסמטאות המלאח..."

מלאח הוא השם של הרובע היהודי בערים במרוקו (מקביל למושג "גטו" בקרב עדות אשכנז). בשנת 1438 הוקם בעיר פאס הגטו היהודי הראשון במרוקו, שקיבל את הכינוי "מלאח", ובעקבותיו הוקמו מלאחים גם בערים אחרות: מראקש, מפנאס, טרודנט, כבאט, מוג'דיר ועוד). במהלך השנים הוקמו בארצות נוספות בצפון אפריקה **מלאחים**.

הסיפור ב"תה מתוק עם נענע" מתרחש בין כותלי המלאח, וזו נקודת התייחסות נוספת לדמויות ולעלילה.

אליהו הנביא

"בלילות, כאשר ישב סבא שלי, ר' חביב, ולמד תורה, היה נגלה אליו אליהו הנביא..."

אליהו הנביא הוא דמות מקראית, שלפי התנ"ך היה נביא שפעל בזמן מלכותו של אחאב, מלך ישראל. הרבה מהמסורות נקשרו בדמותו, בהופעתו ובהסתלקותו הפתאומית. במעשי הנסים והיציאה מגדר הטבע שחולל. סיפורים אלה שימשו אבטיפוס בימים מאוחרים לתאר אנשי אלוהים וצדיקים שונים כמחוללי ניסים ובעלי יכולות על-טבעיות. במסורת היהודית מוזכר אליהו הנביא במוצאי שבת, בתפילת ההבדלה בין קודש לחול, בטקסי ברית מילה, כאשר הסנדק יושב על "כיסא אליהו", ובלילות סדר פסח, כאשר כולם, תינוקות וזקנים, מחכים שיבוא וייתהה מכוס היין המיוחדת לו. אליהו הנביא נקרא גם **אליהו התשבי ואליהו הגלעדי**

בסיפור "תה מתוק עם נענע" אליהו הנביא מהווה דמות הנוכחת בקשר ללמידה יחד עם ר' חביב, בקשר לפתרון בעיות של שלמה מימון ולנסים, וכן דמות סמלית שיהודים מעריכים ורוצים ללכת בעקבותיה ולהידמות לה. באופן מעניין, שלמה מימון מבקש נס כדי לראות את פני אליהו הנביא, אבל מגלה שהוא עצמו הפך לאליהו הנביא ברגע מסוים, באופן שאינו נסי כלל ועיקר.

גם באסלאם נחשב אליהו לנביא, ובשל כוחו להוריד גשם המוסלמים רואים בו את הנביא הירוק המסמל מים חיים ונאות מדבר, העושה מעשים מעבר ליכולתו של אדם ובעל יכולת ראייה על-טבעית. הנביא אליאס מן הקוראן מזוהה עם דמותו של אליהו הנביא. בנצרות מזוהה דמותו של יוחנן המטביל עם אליהו הנביא, המבשר בברית החדשה על בוא המשיח.

הסיפור "תה מתוק עם נענע" מוער בשאלות, היבטים ורעיונות להוראה

מדוע נקרא הסיפור "תה מתוק עם נענע"?

עלילת הסיפור נפתחת ב"טקס קבוע" כאשר סבתא יקוט מכינה לעצמה תה עם נענע, "לוגמת ממנו לאט ונאנחת אחחחחחח". אז היא מוכנה לספר את סיפורה המעביר אותה, את הבאים לבקרה (ובהם המספרת) ואת קוראי הסיפור למרוקו.

טקס שתיית התה הוא חלק מהוויית החיים במרוקו, אבל כאן הוא מקבל משמעות נוספת מעבר לטקס אירוח. הטקס הוא הכוח המניע את סבתא יקוט להיכנס לסיפור ולשחזר את הזיכרונות, שיש בהם רגעי שמחה, עצב ומשברים. כאשר היא עוצרת בסיפור, היא לוגמת בשנית מכוס התה, נאנחת, שוקעת לתוך זיכרונותיה, מעלה אותם בשפה רהוטה ובתמונות מוחשיות של פרטי פרטים וממשיכה לספר, שוב עוצרת, כאילו כדי לחדש את טקס שתיית התה, ושוב ממשיכה. כאשר סבתא יקוט מתעייפת היא עוצמת את עיניה ומשחזרת את התמונה האחרונה בסיפורה על מרוקו, אלא שהפעם מדובר בטקס שתיית התה של סבתה סוליקה עם הגברת מימונה, שתוך כדי השתייה "הן צחקו וסיפרו בדיחות כל הלילה. אחחחח איזה תה מתוק זה היה!"

טקס שתיית התה הוא חוליה המעבירה את הקוראים מסיפור המסגרת - המתקיים בשביעי של פסח ליל חג המימונה בלוד בביתה של סבתא יקוט ומסופר מפי נכדתה - לסיפור המתרחש במרוקו, שקרה למשפחתה של יקוט והיא עצמה מספרת עליו. בסיפורה של סבתא יקוט משתתפים אמה שמחה, אביה שלמה מימון, דודתה אחות אמה עזיזה, סבתה סוליקה וסבה ר' יוסף חביב.

השם "תה מתוק עם נענע" מכניס אותנו לתוך הוויית החיים במשפחה מרוקאית עם המראות, הריחות והצלילים המתקשרים גם לעובדה שזה מתרחש בליל המימונה וכשהמשמש תשקע ייערך השולחן המקושט בפרחי השדה וגם זו תמונה ססגונית של צבעים, ריחות וצלילים של בני המשפחה המתאספים לטעום, לברך ולשיר.

מעניין לחשוב על הקשר בין שם הסיפור "תה מתוק עם נענע" לבין "ספר הנענע" של המשורר ארז ביטון שראה אור בשנת 1979 ונחשב לספר שייסד את מה שמכונה בתרבות הישראלית "מהפכת הנענע". משירתו של ארז ביטון נחשב הקול שממנו בקעה השירה המזרחית בישראל. ארז ביטון נולד בצפון מרוקו וחי בעיר לוד, ורבים משיריו מתייחסים למעבר ממרוקו לישראל, לגעגועים להוויית החיים שם ולקשיים בהתערות בארץ.

---< קראו עוד על ארז ביטון ושירתו

האם שם הסיפור מכיל משמעויות נוספות המתקשרות לעלילת הסיפור? לדמויות?

מהם מעגלי הסיפור ורבידיו כסיפור זיכרונות?

הסיפור על שני מעגלי המתרחשים בארץ ובמרוקו מעביר אותנו, הקוראים, ארבעה דורות אחורה, מדורה של המספרת, המשחזרת את המתרחש כאן ועכשיו, עד לאמא של סבתא-רבתיא שלה. "תה מתוק עם נענע" פותח את העלילה בזמן הווה בעיר לוד, מרחיק את ההתרחשות לזמן עבר ולסמטאות המלאח, ומשאיר למספרת לסיים גם את סיפור המסגרת תוך הדגשת כוחו של הסיפור.

בנוסף למעגל סיפור המסגרת המתרחש בהווה, המאפשר לשחזר את ליבת סיפור הזיכרונות מהעבר, ניתן להצביע על מעגלים נוספים הנפתחים ונסגרים, ומתקשרים פעמים לסיפור הזיכרונות ופעמים לסיפור המסגרת, או הופכים להיות חוליות מקשרות בין שני מעגלי הסיפור:

שולחן המימונה: הסיפור מתחיל בטקס שתיית התה של סבתא יקוט - שעת סיפור הסיפורים שלה לפני עריכת שולחן המימונה. השולחן הערוך הוא מרכיב חשוב בהתרחשות בבית משפחת סיסו הענייה בערב הפסח, עת התרחש הנס ו"שולחן מתנדנד על רגליים שבורות" וסיר "שמתבשלות בו אבנים" הפך ל"שולחן חדש ועליו מכל טוב" לסדר הפסח, בזכות האורח שלמה מימון, שהופיע כאילו הוא אליהו הנביא.

הסיפור של סבתא יקוט נמשך ומסתיים ליד שולחן המימונה הערוך והמקושט כמנהג החג. ההתרחשות המרכזית של הפיוס בין שלמה מימון לבן ג'לון גם היא מתרחשת ליד שולחן החג, יחד עם השכנים המוסלמים המביאים את החמץ ומברכים. גם סיפור המסגרת מסתיים ליד שולחן החג, לאחר שהנכדים מנסים להישאר ערים כדי לראות את הגבירה מימונה שבאה לטעום ולברך. השולחן בהקשרים השונים הופך ל"מספר" על מנהגי החג וסמליו, וגם המקום שסביבו מתרחשות תמונות מתוך עלילת הסיפור.

השטיח: מרכיב מעגלי נוסף המרומז בתחילת הסיפור הוא השטיח שארגה שמחה, לאחר שלמדה לארוג מסבתא סוליקה. השטיח וציור חציית ים סוף הוא מוצג שהפרשנויות האפשריות של הסיפור השלם והזיכרונות ארוגים בו, ולכן גם חוליית המעבר שמקשרת בין ההתרחשות בהווה לבין סיפור הזיכרון מהעבר: "סבתא יקוט הצביעה על שטיח שהיה תלוי... והמשיכה: את השטיח הזה סיימה לארוג באסרו-חג, ביום השביעי של פסח..." מכאן עובר הסיפור על קריעת ים סוף לליל הסדר, שנחוג ללא

אביה, שלמה מימון, בשל עלבון שעלב בחברו, הקרע בין אביה ובין בן ג'לון, וחוסר הנכונות של שלמה מימון לבקש סליחה ולהתפייס.

בסוף סיפור המסגרת המספרת חוזרת לשטיח: "את השטיח של קריעת ים סוף שארגה אמא שלי לא מכרו, כפי שאתם רואים הוא תלוי כאן אצלי..." כך הופך השטיח להיות מספר נוסף, המעביר את הסיפור המשפחתי, את הסיפור העממי על אליהו הנביא ואת הזיכרון הלאומי של היציאה מבית עבדים, שאותו מצווים להעביר מדור לדור.

אריגת שטיחים מופיעה גם בתרבויות אחרות. האריגה היא לא פעם אמצעי שדרכו נשים מספרות את סיפור חייהן או על מסורת התרבות שלהן. לנשים יש ידע חשוב שהן האחראיות להעביר אותו בדרכן, ואחת הדרכים היא אריגת שטיחים.

---< קראו עוד על המשמעויות השונות והמיתוסים באריגת שטיחים.

מהם המעגלים הנוספים המרכיבים את הסיפור השלם ומה משמעותם?

מה יכולה להיות הרלבנטיות של סיפור השוזר זיכרונות עבר לצעירים בהווה?

מה תפקידן ומקומן של הנשים בסיפור?

הסיפור שוזר חמישה דורות של נשים. דמויות של גברים נמצאות בסיפור, אך הנשים הן היוזמות, המובילות והמאתגרות את ההתרחשויות.

בסיפור שתי מספרות:

הנכדה העכשווית הפותחת את סיפור המסגרת ומזמנת לשמוע את סיפורה של סבתה יקוט. הנכדה סוגרת את סיפור המסגרת ומאפשרת גם למי שלא ראה את אליהו הנביא ואת מימונה, או אולי למי שלא מאמין בדמויות הללו והן נראות לו רחוקות מעולמו, להתחבר לסיפור השורשים ולהבין את כוחו וחשיבותו.

המספרת המרכזית, סבתא יקוט, משחזרת את העלילה כתמונה בתוך תמונה בתוך תמונה. לכל תמונה ערך משלה, וכל תמונה היתה יכולה להיות סיפור לעצמו, אבל סבתא יקוט אינה מרחיבה את האפשרויות וחוזרת לעלילה המרכזית. לקוראים/ות נשארים חללים להשלים את האפשרי שלא סופר.

סבתא יקוט מתחילה את סיפורה בתמונת חייהן של שמחה ועזיזה המסקרנות, שהעזו לאתגר את המקובל בחברה ביחס ללימוד תורה בבית המדרש והמחויבות של נשים להינשא. בכך נחשפות דמויות נוספות, כמו אביהן ר' חביב, שאפשר להן לחרוג מהמוסכמות וללמוד, ולעזיזה אפשר לא להינשא ולהמשיך להיות ידענית בתורה ובגמרא. סבתא סוליקה היתה "אחת הנשים החשובות ביותר בעיר".

מתמונת החיים בבית משפחת חביב וסוליקה ויחסם למוסכמות ביחס לנשים, יקוט עוברת להתרחשות במשפחת אמה שמחה ואביה שלמה מימון, ולמשבר ביחסים עם סעיד בן ג'לון, שותפו של אביה בעסקי מסחר, בשל עלבון וחוסר נכונות לסלוח ולהתפייס. תמונת המשבר והאיום על קיומה הכלכלי של משפחת מימון בשל מערכת יחסים שנפגעה מובילה לתמונת ההתרחשות בבית משפחת סיסו, שבה מתחיל תיקון

הפגיעה והעלבון בזכות מעשה שעושה שלמה מימון למען משפחת סיסו בהנחייתה של עזיזה. בפתרון שהיא מובילה, "זכית להיות אליהו הנביא עבורם ועכשיו אתה יכול להיות אליהו הנביא גם למשפחתך".

סבתא יקוט מסיימת את העלילה בפיוס המתרחש בבית משפחת שמחה ומימון ביום המימונה, אבל מוסיפה עוד הבחנה מלאת חוש הומור על סבתא סוליקה, שעזיזה פגשה אותה "יושבת ושותה תה מתוק עם נענע עם מימונה הגבירה. הן צחקו וסיפרו בדיחות כל הלילה. אחחחח איזה תה מתוק זה היה!"

מדוע מסופר הסיפור כולו מנקודת מבט נשית?

שמחה ועזיזה

סיפורן של שמחה ועזיזה מתחיל בשאיפה לשינוי והתרסה נגד מוסכמות חברתיות – הן מבקשות ללמוד תורה אף כי בנות אינן אמורות ללמוד תורה בבית המדרש. הן מקבלות את הסכמתן של אביהן ולומדות דרך חריצי עליית הגג - תמונה המתקשרת לסיפורו של הלל הזקן, שלמד מעליית הגג בשל מצבו הכלכלי הקשה כשהיה עוד צעיר. לנושא הבנות הלומדות תורה למרות האיסור על כך במסורת היהודית יש גרסאות שונות בסיפורים עממיים. הידוע בהם הוא סיפורו של יצחק בשביס זינגר על אישה שמתחפשת לגבר כדי שתוכל ללמוד בבית המדרש.

בד בבד עם לימוד התורה, שמחה ועזיזה ממשיכות לחיות את תרבות המשפחה בחצר הפנימית של בית המשפחה וללמוד את הידע המסורתי של הנשים - בישול, טווייה ואריגה, ובעיקר "את סודות הצמחים המרפאים" מסבתא סוליקה, ידע שהקנה לסוליקה מעמד חשוב ביותר בקהילה.

סבתא סוליקה מאפשרת לנשים להיות בעלות מעמד בקהילתן בזכות ידע ברפואה העממית וחוכמת חיים. עזיזה ממשיכה את דרכה, אבל עושה זאת גם בזכות ידע בתורה ובגמרא, שהיה בדרך כלל שמור בלעדית לגברים: "ר' חביב הלך לעולמו ועזיזה המשיכה להעניק לכל אנשי המלאח מידיעותיה, מחוכמתה, מטוב לבה ונדיבותה".

עזיזה מקדישה את חייה לטובת הכלל ואינה נישאת - עוד החלטה חריגה בחייה. את סוד חלומה שבגללו לא נישאה סיפרה לאביה ש"ידע ושתק", וכאשר ניסתה להבין אם "חלום חלמה או באמת נגלה לה אליהו הנביא... הוא התחמק מלענות לה". לעומתן, סבתא סוליקה אמנם השביעה אותה "שלא תגלה לאיש" את חלומה, אבל "ליטפה את ראשה... אספה אותה אליה בחיבוק גדול ואמרה לה כי גם אם חלום חלמה, אין ספק שאלהו הנביא נגלה לה". בכך היא העניקה לה את ברכת הדרך להגשים את רצונה וחלומה.

שמחה המשיכה בערוץ המקובל. היא הקימה משפחה, ילדה ילדים והמשיכה לארוג את שטיחי המשפחה, ובאמצעותם העבירה לבתה יקוט וממנה לנכדתה של יקוט את סיפור הגאולה, ואיתו את סיפור אליהו הנביא והגבירה מימונה, כך "שגם אם לא יזכו לראות ניסים כמו קריעת ים סוף" – יוכלו להמשיך לספר את הסיפור לדורות הבאים, סיפור שהופך להיות עמוד השדרה היוצר שייכות ומאפשר לכל אחת ואחד להתחבר למשמעויות השונות בסיפור.

עזיזה הופכת לדמות אקטיבית בסיפור והיא זו שמתווה את הדרך לפתרון המשבר בין שלמה מימון לבין סעיד בן ג'לון. במוקד המשבר עומדים פגיעה ועלבון שניתן לפתור במעשה של נדיבות. עזיזה מנתבת את שלמה מימון למעשה מצווה בבית משפחת סיסו, ובזכות המעשה החיובי הוא מתחזק נפשית כדי ללכת לקראת סעיד בן ג'לון, למחול לו ולהתפייס, מהלך שלא היה מסוגל לקבל על עצמו לפני שעשה מעשה חיובי ונדיב וגילה שגם בתוכו פנימה מתקיים הדמות האידיאלית של אליהו הנביא. הפיוס מתרחש בערב המימונה, חג המזל, שבו מוסלמים ויהודים נהגו לחגוג ביחד.

הפיוס כאסטרטגיה בסכסוכים אישיים, חברתיים ואפילו לאומיים, יכול להוות דרך לגישור ולפתרון מאבקים.

מה תפקיד הדמויות של שמחה ועזיזה, בסיפור המאפשר בו-זמנית מקום למסורת ולשינויים במוסכמות, בהקשר של חשיבה ביקורתית כמסר וכערך?

מה כוחו של הסיפור?

לסיפור מעין מוטיב חוזר השזור בעלילה ומופיע שלוש פעמים: בפעם הראשונה במעבר מההתרחשות בהווה לסיפורה של סבתא יקוט על העבר - "אנחנו לא זכינו לראות נסים כאלה, אבל אנחנו יכולים לספר את הסיפור"; בפעם השנייה בסוף הסיפור של סבתא יקוט: "גם אם לא נזכה לראות נסים כמו קריעת ים סוף, וגם אם לא נראה את פני אליהו, אנחנו יכולים להמשיך לספר את הסיפור"; בפעם השלישית זוהי נכדתה של יקוט, הממשיכה את דרכה של הסבתא מספרת הסיפורים, והיא מביאה את הסיפור כפי שהיא זוכרת אותו: "לא זכינו לראות את הגברת מימונה, כשם שלא זכינו לראות את קריעת ים סוף ולא את אליהו הנביא, אבל כמו שסבתא יקוט אמרה, אנחנו יכולים לספר את הסיפור, הנה סיפרתי לכם אותו" – אמירה הנותנת לסיפור כוח כמשמר של זיכרונות כדי להעבירם מדור לדור. בכל פעם שהוא מסופר, יש לו קיום משלו בזכות הדמות המספרת אותו. "כל יצירה, משעה שהיא יוצאת מתחת ידי יוצרה, יש לה קיום משלה, והמציאות שלה היא בעלת עצמה. התודעה היומיומית שלנו רוויה בשכחה, אבל הסיפור מלא בזיכרונות ומכאן כוחו" (שולמן 2000).

יצירה ספרותית, גם כאשר היא של יוצר בודד, יש לה קיום משלה בשל מרכיבים שונים. ברבדיה העמוקים קיימים סיפורים שהם זיכרונות קולקטיביים של הקוראים השונים (הזיכרונות יכולים להיות סיפורים ממקורות שונים, היסטוריים, דתיים, ספרותיים, תיאטרליים וכו'), אבל ההדהוד של סיפורים קודמים מעניק ליצירה הצעירה והחדשה קשרים, עומק קיומי ועושר בשל עולם אסוציאטיבי שהקורא/ת מתחבר/ת אליו בזכות המפגש בין מה שטמון ברבדי הסיפור לבין עולמם.

"תה מתוק עם נענע" לוקח את הקוראים/ות ארבעה דורות לאחור, אבל מאפשר גם למספרת צעירה בת ימינו להתחבר לסיפור של סבתה, להיות מספרת סיפורים בדרכה שלה, ובכך להנגיש את העלילה והוויית החיים שבה היא משוקעת גם לקוראים הצעירים/ות, ובעיקר להעביר מסרים נוספים על כוחו של סיפור שניתן להמשיך לספרו, גם אם לא זוכים בעשייה או בנסים. משמעות זו של הסיפור מתקשרת לסיפורו של ש"י עגנון "נר ביער", גרסה לסיפור חסידי על הבעל שם טוב, המסתיים באמירה: "והסיפור שסיפר דור אחרון פעל את פעולתו לא פחות ממעשי הצדיקים בדורות הקדומים". הסיפור "תה מתוק עם נענע" מתגלגל מדור לדור ועדיין ניתן להמשיך לספרו, והוא יכול לפעול את פעולתו בכל זמן.

מה הקשר בין השטיח שארגה שמחה וסיפרה באמצעותו סיפור חברתי-תרבותי-לאומי העובר מדור לדור, לבין העובדה שהוא מסופר על ידי נשים ועל נשים משנות מוסכמות, מובילות החלטות ודמויות חשובות בקהילה?

יעדים אפשריים בהוראת חג המימונה והקשר לחג הפסח

1. לבחון את מרכיביו של החג מנקודות מבט שונות ואת ערכיו: שמו של החג, מנהגיו, ערך האירוח, ערך הפיוס, סיפורים עממיים ושירים שמעידים על משמעויותיו, דמויות אנושיות ועל-אנושיות ומיקומן בעבר וכיום בחג.

2. להכיר את חג המימונה ולאפיינו מצד אחד כחג שהתפתח מחג עתיק של ציפייה למזל בעדת יוצאי צפון אפריקה, לחג השומר על מנהגים מסורתיים ונותר מחובר לשורשיו העדתיים, ומצד שני בונה משמעויות חדשות של יצירת קשרים בין בני אדם באשר הם בזכות "בית פתוח לכולם", חג אביבי והמוני הנחגג בטבע ובגנים.
3. לקשר בין חג הפסח שמהותו העברת סיפור יציאת מצרים מדור לדור (סיפור של יציאה מעבדות לחירות פיזית-רוחנית אישית ומעבדות חברתית-תרבותית לאומית לחירות של עם), לבין סיפור זיכרונות משפחתיים של חג המימונה שהחל בגולה ומתחדש בארץ. מה הדרך לשמור את החג רלבנטי גם לדור הצעיר?
4. לבחון את הערכים המצויים בתשתית הסיפור והמרכיבים שלו - משמעותם לחיים כיום לכל אחד ברובד האישי, המשפחתי והקהילתי.
5. להתוודע לתקופות שבהן חיו יהודים ומוסלמים בארצות מוסלמיות בדיאלוג תרבותי, בקשרי שכנות וחברות של עזרה ותמיכה (כמו בחג המימונה), ולתקופות של משברים וסכסוכים בין שכנים; לבחון את המשמעויות השונות של חיים משותפים של יהודים וערבים.
6. לזהות מרכיבים משותפים לחג המימונה ולחגים בתרבות הערבית ולהתייחס למשמעותם במפגש הבין-תרבותי בישראל כיום.

הצעות ל"ביצועי הבנה" במהלך קריאת הסיפור /או בעקבות הקריאה

ביצועי הבנה יכולים לשמש לפעילות מרכזית אישית/ קבוצתית, למשימות אתגר, למשימות אישיות להערכה וכמוקדי למידה בכל יחידה:

1. עזיזה מספרת את סיפור חייה, החל בילדותה, כאשר למדה מעליית הגג של בית המדרש, וכלה בהחלטה לא להינשא. ביצוע הבנה אישי המזמן לפעול "עם ידע" ולהוסיף פרטים חדשים המתקשרים לידע הקיים.
2. אנשי הקהילה מדברים על המתרחש במשפחתו של ר' חביב וסוליקה – יש התומכים בהתנהגותו עם בנותיו ויש המתנגדים לו: צרו תמונה פעילה של מפגש ויכוח בשוק או באחת החצרות במלאח. ביצוע הבנה קבוצתי של "יצירת ידע" והבעת עמדות מנקודות מבט שונות.
3. מציירים שטיחים נוספים שארגה שמחה, המספרים את סיפור חייה מנקודת מבטה: הדמויות במשפחה ומעמדה בתוך המשפחה, אירועים שמחים ועצובים במשפחה ותפקידה, זיכרונות ילדות של שמחה ועצב, חג המימונה שעליו מספרת יקוט, דמויות חשובות השזורות בחייה ועוד. ביצוע הבנה אישי או בזוג של "יצירת ידע" באמצעות ציור שטיח מנקודת מבט נשית.
4. סעיד בן ג'לון מנסה להסביר לשלמה מימון את אשר אירע בחצר הבית ושלמה מימון אינו מאמין לדבריו, פוגע בו ומעליבו – בנו את המריבה בין השניים כתמונה מתוך מחזה. ביצוע הבנה אישי או בזוג של "הצגת ידע" ועיצובו כדיאלוג ויצירת נקודת מבט ביקורתית על אחת הדמויות או על שתיהן.
5. סיפור האבנים המתבשלות בסיר, חלופה לאוכל שלא נמצא בבית, קיים בסיפורת העממית היהודית והערבית – ספרו סיפור המשלב בין סיפור ריאלי לבין סיפור עממי, שבמוקדו המרכיב של אבנים המתבשלות בסיר. ביצוע הבנה המזמן "יצירת קשרים" למקורות העממיים של הסיפור והתבוננות ביקורתית על השילוב של סיפורי עם בסיפור שאמור להיות רלוונטי גם בימינו.
6. דמותו של אליהו הנביא מופיעה בסיפורי עם רבים. עיינו בסיפורים המצורפים – מה המשותף לסיפורים השונים וכיצד הסיפורים מהדהדים בסיפור "תה מתוק עם נענע"? האם ניתן לוותר על דמותו של אליהו הנביא בסיפור? ביצוע הבנה המזמן "יצירת קשרים" למקורות העממיים של הסיפור והתבוננות ביקורתית על השילוב של סיפורי עם.
7. הסיפור משלב דמויות על-אנושיות, הן בהתרחשות העלילה והן בחלום. שימוש בדמויות על-אנושיות "החיות" יחד עם בני האדם הוא מאפיין רב-תרבותי בסיפורת העממית בכל תרבות. מדוע לדעתכם הסופרת רונית חכם בונה את סיפורה בשילוב דמויות על-אנושיות – הגברת מימונה? מדוע בני האדם

זקוקים לדמויות על-אנושיות, אולי דמיוניות, והן באות לידי ביטוי גם ביצירות ספרותיות? האם יש מקום לסיפור כזה גם בימינו? ביצוע הבנה המזמן התבוננות מטה על הסיפור ומקורותיו מתוך הסיפורת העממית והתייחסות בחשיבה ביקורתית להתאמת הסיפור לימינו.

ביצועי הבנה לסיכום

1. המחזת הסיפור והעלאתו כהצגה.
2. ריאיון עם אנשים שעלו ממרוקו ועדיין זוכרים את חג המימונה במרוקו – איסוף מידע וסיפורים וארגוןם כחוברת מידע.
3. הכנת איורים לסיפור, לקראת השתתפות בתחרות האיורים שילוו אותו בהוצאתו לאור.

ולקינח

1. להקת שפתיים בשיר מימונה מסורתי
2. דף פייסבוק של מועדון המימונה - מועדון סטודנטים מרוקאים לא-יהודים שרואים במורשת היהודית במרוקו חלק מהמורשת שלהם על אף הבדלי הדת.
3. מאמר על מועדון המימונה.

פרסום זה הופק בסיוע האיחוד האירופי. האחריות הבלעדית על תכניו של פרסום זה נתונה בידי עמותת הגר לחינוך יהודי-ערבי לשוויון ואין להתייחס אליהם בשום אופן כמשקפים את עמדות האיחוד האירופי.

This publication has been produced with the assistance of the European Union. The contents of this publication are the sole responsibility of Hagar Jewish-Arab Education for Equality and can in no way be taken to reflect the views of the European Union.